

VADERNA GÁBOR

Az én poézisom

Fazekas Mihály költészetének líratörténeti helyéről*

Mindig is lenyűgözött a *Lúdas Matyi* verselése. Azt gondolom, hogy a magyar irodalom történetében kevesen voltak képesek arra, hogy kötött mértékben ilyen folyékonyan, gördülékenyen, hovatovább hétköznapien beszéljenek. Nemcsak az ismeretes ígéret-formulára gondolok („Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza”), hanem bárhol csapjuk is fel a verses elbeszélést, a kollokvialis megszólalások oly finoman vannak összedolgozva a versbeszéddel, s oly finom iróniával porciózta ki emellé Fazekas a szöveg tropológiai játékait (például a főhős nevével kapcsolatban), hogy Petófiig nem találni párját. Ez a beállítás persze szubjektív, kár is lenne tagadni. További stilisztikai vizsgálatok tárgya lehetne, hogy a 18–19. század fordulójának verses epikai formáiban a hétköznapi beszéd imitációjának vagy éppen a poétikusra hangolt megszólalásoknak milyen formái érvényesülnek itt és másoknál (például Gvadányi Józsefnél).¹ Mindenesetre egy sejtést talán meg lehet engedni: Fazekas szövegének e sajátossága nem véletlen, s egy verstanilag meglehetősen tudatosan dolgozó szerzővel van dolgunk, akinek poetológiai gesztusai nem a dilettáns zseni felvillanásai csupán.

Fazekas költészete azért is figyelemre méltó, mert egyfelől mindig is fontos részét képezte a magyar irodalom történetének, másfelől viszont mégis egy lehetett a ki-nembontakozott nagy kivételek sorában. Erre az ellentmondásra utalva írta Bécsy Ágnes, hogy aki „Fazekas szakirodalmának történeti vizsgálatára vetemedne, készítsen a keze ügyébe repülőst”.² El ugyan nem ájultam, de Bécsynek igaza van. Fontos költő, aki nem is annyira fontos. Jellemző például, hogy az a verstani erő, melyet én a *Lúdas Matyi*-ban méltattam, Toldy Ferenc beállításában éppenséggel hibának minősült: „tárgy, érzés, szólásmód a népé, formája, a hexameter, jól van választva, mert ez, méltóságos portamentójával szintoly éles, mint mulattató ellentételt képez az alatt forgó tartalommal: de Fazekasnál a hatásnak e faja elvész, mert hexameterre pompa s numerus nélküli”.³ De Toldy legalább még számon tartotta a lírai darabokat: „[e]llyenben dalai közt vannak, melyek még most is figyelmet érdemelnek, mert bár a lelkesedés hevével e na-

* A szerző az Irodalmi nyilvánosság a polgárosodó Nyugat-Magyarországon, 1770–1820 Lendület-kutatócsoport munkatársa. Kutatásait az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatta.

¹ A *Lúdas Matyi* verselésének prozódiai sajátosságaira már a verstani szakirodalom is felfigyelt. Lásd SZEPES Erika, SZERDAHELYI István, *Verstan*, Bp., Gondolat, 1981, 214; SZUROMI Lajos, *A magyar hexameter és a magyar díszítőművészet*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997, 33–34.

² BÉCSY Ágnes, *Költők „a titok szent kárpitja” körül: A neoklasszicizmus magyar irodalmából: Fazekas Mihály*, Liget, 2001/8, 44.

³ TOLDY Ferenc, *A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig*. Második, javított kiadás, Pest, Heckenast Gusztáv, 1867, 405.

gyon józan természetbúvár nem bírt, mégis nem volt üres, mint annyi társai, s a dalformát jól kezelte”.⁴ Toldy tehát érzékelt némi formaérzékenységet, mindazonáltal inkább a természetbúvár hideg logikáját, mint költőiséget fedezett fel. A lírai tehetséget elnyomó tudomány aztán többször visszaköszön a Fazekassal kapcsolatos megszólalásokból. „A bölcs aránytalanul többször szólal meg lantján, mint a poéta” – olvashatjuk Horváth János sommás kijelentését.⁵ Toldy és Horváth legalább észrevették a lírikus „villanásait”: mások Fazekasban csak Csokonai barátját és csak a *Lúdas Matyi* szerzőjét látták.⁶

Ebből a beállításból nem jelentett kitörést sem a Julow Viktor és Kéry László készítette kritikai kiadás,⁷ sem az ebből a munkából kinövő, Julow által jegyzett Fazekas-monográfia, sem Bíró Ferenc felvilágosodás-könyvének fejezete. E kísérletek ugyanis inkább magyarázatot kínáltak arra, hogy a katona-természettudós, s nem mellesleg költői tehetség Fazekas életműve miért nem tudott kibontakozni, s miért nem lett fő- vagy legalább fontos szereplő a magyar irodalomtörténet nagyelbeszélésében. Ám mivel egy nagyelbeszélés ívéhez hozzáilleszteniük hősük pályáját, maga Fazekas szükség-szerűen maradt meg valamiféle irodalomtörténeti zárványnak. Julow monográfiájának tézise az, hogy bár Fazekas egész élete a közjóért való munkálkodás jegyében telt, mégsem járt sikerrel, amennyiben a társadalmi egyenlőtlenségek nemhogy elsimultak volna, de még rosszabbodott is a helyzet. „Nem adatott meg költőnknek – összegez Julow –, hogy lássa annak megvalósulását, amiért élt és dolgozott. Ezzel telik be hű szolgálatában töltött életének csendes tragédiája. Még Mózesként sem pillanthat rá a történelmi ígéret földjére.”⁸ Fazekas tehát „csak” előkészítője volt egy jobb kornak – tárgyához illő szép metaforával zárja könyvét Julow is: „Mert ez a szorgalmas kertész szelet vetett. A vihart, a tisztító vihart 1848 aratta.”⁹ Bíró egy másik, kevésbé sarkos magyarázattal indokolta a Fazekas-líra különállását. Szerinte Fazekas valóban a közjóért cselekedett, ám némileg korszerűtlenül e tevékenységének értelmezési keretét nem a formálódó nemzeti diskurzusban helyezte el, hanem hol szűkebb, hol tágabb értelemben fogta fel azt a közösséget, amelyért cselekedett. Tehát – így Bíró – „minden jel arra utal,

⁴ *Uo.*, 406.

⁵ HORVÁTH János, *Csokonai. Csokonai költőbarátai: Földi és Fazekas* = H. J., *Irodalomtörténeti munkái*, szerk. KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára, Bp., Osiris, 2006, II, 896–897.

⁶ Pintér Jenő vagy Szerb Antal – hogy csak erre a két ismertebb irodalomtörténeti munkára utaljak – észre sem veszik a lírikus Fazekast. Szerb a költőre vesztegetett egyetlen bekezdésben egyenesen azt írja, hogy Fazekasnak „egyetlen egy műve” a *Lúdas Matyi*. Szerb Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Bp., Magvető, é. n., 253. Lásd még PINTÉR Jenő *Irodalomtörténete: Tudományos rendszerezés: Ötödik kötet: A magyar irodalom a XIX. század első harmadában*, Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 1932, 695–707.

⁷ FAZEKAS Mihály *Összes Művei*, I–II. kötet, s. a. r. JULOW Viktor, KÉRY László, Bp., Akadémiai, 1955 (a továbbiakban: FMÖM).

⁸ JULOW Viktor, *Fazekas Mihály*, Bp., Szépirodalmi, 1982, 451.

⁹ *Uo.*, 453. E beállításnak szinte parodisztikus változata a Waldapfel József, aki Fazekast már-már osztályharcos ellenállónként prezentálja: „Fazekas mindvégig megmaradt a felvilágosodás hívének, azt lehet mondani, bizonyos vonatkozásokban töretlenebbül mindazoknál az íróársainál, akik itthon élték át a kompromisszum kialakulását, a reakciós bécsi udvar és a magyar nemesség szövetségését a franciák ellen.” WALDAPFEL József, *Magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Bp., Akadémiai, 1963, 335.

hogy Fazekas számára az a körülmény, hogy a monarchia alattvalója, s az, hogy Debrecen polgára, legfontosabb döntéseire és mindennapi tevékenységére nagyobb befolyást gyakorolt, mint az, hogy a magyar etnikumhoz tartozik”.¹⁰

A sajnálatosan töredékes életmű értelmezésére Julow és Bíró nagyszabású leírásai mellett és után csak kevesen vállalkoztak. Szórványos elemzések, Szilágyi Márton, Mészáros György és Borbély Szilárd *Lúdas Matyi*-értelmezései és Bécsy Ágnes tanulmányai említhetők itt.¹¹ Szilágyi Márton úgy értelmezte a *Lúdas Matyi* szövegét, mint amely párbeszédet folytat Csokonai Vitéz Mihály *Dorottyájával*, s amely ilyenképpen a költőtárs művének valamiféle válasza; Borbély Szilárd még ennél is tovább ment, amikor a *Lúdas Matyi* Döbrögijének alakjában a „debreceniség” korabeli paródiáját fedezte fel. Bár mind a két értelmezés – minden invenciózussága mellett – a túlértelmezés határán egyensúlyoz, amennyiben a felvetésekre csak csekély számú és közvetett bizonyíték áll rendelkezésre, az én szempontomból most az figyelemre méltó, hogy mind Szilágyi, mind Borbély azt feltételezik, hogy Fazekas műve szerves részét képezte a korabeli Debrecenben zajló intellektuális párbeszédnek. Hiszen mind a ketten Fazekas életének egy-egy fontos és bemérhető eseményéhez kötötték hozzá a művet: előbbi a Csokonaival való barátságához, a másik a Debrecen körüli vitákhoz, melyekbe aztán Fazekas is belebonyolódott éppen Csokonai síremléke kapcsán. Bécsy Ágnes volt az, aki a lírai szövegekhez lépett közel, azt állítván, hogy Fazekas lírájában ott csírázott egy nagy költészet, s ha ez nem is tudott kiteljesedni, mindenképpen figyelemre és revidálásra érdemes teljesítményről beszélhetünk. Sajnálatos, hogy a szerzőtől megszokott és tőle hiányolt mélyebb szövegelemzések végül nem születtek meg.

Egy készülő kritikai kiadáshoz Debreczeni Attila nemcsak korrigálni tervezi a Kéry–Julow-féle kiadás alapszövegét, de az egész textológiai koncepció újrendezését javasolja. A részletek itt és most nem fontosak, a sajtó alá rendező közzé tette szempontjait. Amit érdemes mégis kiemelni: Fazekas kéziratos hagyatékának törmelékeiből

¹⁰ BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 2003, 358. Bíró könyvfejezetének előtanulmánya: BÍRÓ Ferenc, *Főhadnagy Fazekas úr (Fazekas Mihály, 1766–1828)*, It, 1992/4, 653–679.

¹¹ GÖRÖMBEI András, *Fazekas Mihály: Mint mikor a nap*, ItK, 1969/2–3, 274–281; KOVÁCS Sándor Iván, „Már az ég boltját sikeretlen ércnek képzelnék”: *Magyarázat Fazekas Mihály verssorához*, It, 1980/3, 783–788; DEBRECZENI Attila, A „kötött ihletek” költője: *Fazekas Mihály*: Cs. et F., Tiszatáj, 1998/12 (Diákmel-léklet), 1–15; BÉCSY, *Költők „a titok szent kárpitja” körül*, i. m.; BÉCSY Ágnes, *Egy jó költő a magyar felvilágosodás korából: Fazekas Mihály = Pillanatkép a hazai irodalomtudományról*, szerk. KENYERES Zoltán, GINTLI Tibor, Bp., Anonymus, 2002, 7–13; BÉCSY Ágnes, „Mind egy célra kell sietnünk...”: *Fazekas Mihály hagyományai és modernsége = „De mi a népiesség...”*, szerk. SALLAI Éva, Bp., Kölcsey Intézet, 2005, 347–364; SZILÁGYI Márton, *Kegyelem és erőszak: Fazekas Mihály Lúdas Matyija = Sz. M., Határpontok*, Bp., Ráció, 2007, 164–182; MÉSZÁROS György, *Beavatás, liminalitás és struktúra: Fazekas Mihály Lúdas Matyijának újraolvasása*, ItK, 2007/1–3, 202–209; BORBÉLY Szilárd, *Debre és Döbrö: Jegyzések és említések a Lúdas Matyi olvasásához = Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. AMBRUS Judit, BÁRÁNY Tibor, CSÖRSZ Rumen István, HEGEDÜS Béla, VADERNA Gábor, Bp., rec.iti, 2009, 180–187. Szilágyi Márton elemzésének nemrégiben újragondolt változata is elkészült, amely ebben a lapszámban olvasható: SZILÁGYI Márton, *Textológiai megfontolások és poétikai tanulságok (Fazekas Mihály: Lúdas Matyi)*, *Studia Litteraria*, 2020/3–4, 56–79.

kirajzolódni látszik egy vagy két tudatosan összerakott kötetkompozíció, illetve egyes szövegek publikálási kontextusa (a Fazekastól szerkesztett debreceni kalendáriumok sorozata) is hatással lehetett a versek poétikai megformáltságára.¹² Debreczeni Attila arra is vállalkozott, hogy a kialakult helyzet nyomán újraértékelje a lírai anyagot.¹³ A továbbiakban arra fogok kísérletet tenni, hogy az ő nyomdokain haladva szóljak hozzá a Fazekas-költészet líratörténeti helyéhez, s vázoljam fel Fazekas poétikájának konceptuális kereteit. Mivel Fazekasnak saját költészetére vonatkozó önreflexív megnyilvánulásai viszonylag korlátozott számban maradtak fenn, az itt felvillantott esztétikai-poétikai kontextusok némileg önkényesen lesznek megidézve ('a korban volt, aki ezt gondolta, tehát Fazekas is gondolhatta'), ám reményeim szerint a versek rövid értelmezése révén tudok érvelni álláspontom mellett.

Választott anyagom az *Aprótseprőségek* címet viselő kéziratgyűjtemény, mely a debreceni Déri Múzeumban található jelenleg.¹⁴ Az eredeti kötetnek mára csak a töredékei állnak rendelkezésre. Debreczeni Attila sejtése szerint az a tény, hogy a kötetet Fazekas átrendezte, illetve a lejegyzés autográf javításai arra utalnak, hogy ez a tisztázati vagy csupán másolati példány utóbb maga is munkapéldánnyá alakult. Mindebből az következik, hogy az itt található tizennégy darab teljes szövegű és öt töredékben fennmaradt költemény szövege végleges versszövegnek egyáltalán nem tekinthető (így a töredékes versek kiegészítése már ismert szövegváltozattal legalábbis kétséges filológiai eljárás), s érdemes óvatosan bánnunk azzal is, hogy miképp értékeljük a gyűjtemény kompozíciós eljárásait (hiszen nem tudhatjuk, mi hiányzik a kötetből). Minden bizonytalanság mellett mégis érdemes az *Aprótseprőségekre* kötetként gondolni: címe van, ajánlása van, s talán – még így, töredékes voltában – a kötetkompozíciót is lehet értelmezni valamiképp.¹⁵

A cím ahhoz a hagyományhoz kapcsolódik, mely a versek hosszúságát (rövidek), vegyes mivoltát (elegyes anyag) és értékbeli kicsinységét villantja össze. Debreczeni Attila ezt szerénységi formulaként értelmezi (mely persze éppen formula mivolta miatt közel sem biztosan szerény gesztus). Ehhez tehetjük hozzá, hogy a 18–19. századi kézirat dalgyűjteményekben ugyan nem ismerünk példát éppen ennek a címvariánsnak az alkalmazására, a versek „apró” mivoltára mégis számos gyűjtemény már címében is utal. A jelző tehát rétegzett jelentésű: figyelmezteti az olvasót arra, hogy a költemények rövidek lesznek, s arra is, hogy a várhatóan dalszerű szövegek mindennapi apróságok lesznek. Az 'aprócseprőségek' (így: többes számban) kifejezésnek van egy olyan jelentésrétege – s gyanúm szerint Fazekas erre játszik rá –, hogy 'kicsiny, különálló darabokból álló'. A kötet e dirib-darab értelemben vett öndefiníciója nyilván önleíró és

¹² DEBRECZENI Attila, *Egy új Fazekas-kiadás alapvetése*, ItK, 2019/5, 661–694.

¹³ DEBRECZENI Attila, *Kiindulópontok és kontextusok Fazekas Mihály életművének újraértelmezéséhez*, Alföld, 2019/10, 49–89.

¹⁴ A kézirat jelzete: K. X. 75. 104. 3. (I/A.) Köszönöm a Klasszikus magyar irodalmi textológiai kutatócsoportnak, s elsősorban Debreczeni Attilának, hogy a Fazekas-kutatás textológiai forrásait hozzáférhetővé tette számomra.

¹⁵ Lásd DEBRECZENI, *Kiindulópontok és kontextusok*, i. m., 53–59.

ironikus egyszerre: a költő töredékek, apróságok halmazát nyújtja – márpedig a töredék közismerten nem értelmezhető az egész képzete nélkül. Ilyeténképpen a kötet cím már önmagában egy olvasási ajánlat: a kötet nem egyszerűen elegyes (mint a leggyakoribb korabeli kötet cím ígéri), hanem a sokféleség alapvető poétikai játéka is lesz.

Mint megannyi korabeli társa, a kompozíció nyilvánvalóan a verstani variabilitásra épül. Ennek részletei olvashatóak Debreczeni Attila már többször idézett tanulmányában. Ő Dayka Gábor, Berzsenyi Dániel és Virág Benedek kompozícióit idézi, de más példát is lehetne hozni. A rímes szótagszámláló verstípusok számos változata feltűnik itt, s a kompozíció ismert másik részében akad hexameter, alkaioszi és asklepiadészi strófa is egyben. Az egymást követő költemények csak ritkán ismétlik az előző formáját. Mindez azért is figyelemre méltó, mert az *Ajánló vers* mellett ismert még egy Fazekas-költemény, mely mintha az *Aprótseprőségek* kötet olvashatóságára utalna (s könnyen lehet, hogy egykoron az elkallódott lapokon ide is tartozott): *Az én poézisom* című költemény.¹⁶ Érdekes tehát – ismét Debreczeni nyomdokain – együtt olvasni a két rövid verset. Mert amennyiben a verstani tudatosság felől olvassuk őket (az utóbbit azért, mert explicite arról szól, előbbit pedig utóbbinak a kontextusába helyezve), akkor feltűnő, hogy e versek bizonyos értelemben maguk is ironikus játékok a verstani hagyományokkal. Az *Ajánló Vers* rendhagyó verseléssel épül fel.

Gyakrann sírnak a' kik írnak
 Hogy kajánok gúnyolodnak;
 A' böltsebbek, 's méreszebbek
 Véllek nem bajlódnak
 Én meg, elmém bimbótskáját
 Im' ajánlom a' kajánnak
 Mint ki szentelt gyertyátskáját
 Gyújtá a' Sátánnak.¹⁷

Az első négy sor, mely általában beszél a költőkről és a költőket gúnyoló irigyekről, három belső rímes felező nyolcas után egy hatos sorral zár:

4a4a
 4(a)4a
 4b4b
 3x3a

¹⁶ A szöveget csak Lovász Imre közölte 1836-os kiadásában, így szinte semmi sem mondható róla (FAZEKAS Mihály *Versei*, összeszedte LOVÁSZ Imre, Pesten, Esztergami k. Beimel Jósefnél, 1836, 70 – a továbbiakban: FMV). Az életrajzi rendet felállító kritikai kiadás minden különösebb indoklás nélkül helyezte a sorozat végére, mintha életösszegzés volna (lásd FMÖM I. 144).

¹⁷ A továbbiakban a verseket kéziratból vagy eredeti megjelenésük helyéről idézem, de jegyzetben megadom a kritikai kiadás helyét is. Itt: FMÖM I. 14.

A kezdeti rímhalmozás már szinte harsány – a mesterkedőkhöz méltó műfogás. A sírnak–írnak rímpár keresetlen egyszerűsége, a többes szám harmadik személyű személyrag halmozása (ilyen rövid szakaszban négyszer is) – nem éppen jó költőre utalnak. Fazekas verse imitálja a rossz költő rossz technikáját, túlzásba viszi a rímes hangzást, miközben arról szól a költemény, hogy a bölcs és merész költők nem törődnek a gúnyolódókkal. Mindez nehéz helyzetbe hozza az olvasót, amennyiben óhatatlanul felmerül, hogy az a költő, aki ezt írta, tényleg rosszul ír verset. Hogy a belső rímek kibillentése is ide húz? Nem könnyű eldönteni. A második sor majdnem-ríme után a negyedik sorra el is tűnik a belső rímelés. Ehhez képest a második négy sor, miközben a szótagszámot tartja, a belső rímeléssel már nem él:

4x4c

4x4a

4x4c

3x3a

Szemtelen módon a ragrímelés megmarad, de a költő, amikor egyes szám első személyre vált, s magáról kezd beszélni, váratlan formajavulást mutat: rímei ugyan annyira nem élesek és szellemesek, de a szavak összehangzása egyes sorokon belül komolyabb versírói rutinra vall.

Ez a költemény „elmém bimbócskája”. Az ironikus kicsinyítés úgy kap nagyobb távlatot, hogy az utolsó sorban az irigy (a kaján) hirtelen a Sátánnal lesz azonos rangban, s az elme bimbócskái a Sátánnak szentelt gyertyák lesznek. Tehát e faramuci költői játék nem volt más, mint amivel a költő kedvében akart járni a gonosznak (az irigynek). De hogy lehet az irigynek kedvében járni? Hát úgy, hogy szándékoltan rosszul írunk neki verset (hogy azt higgye, igaza volt). A költemény iróniája tehát eldöntetlen dilemmákhoz vezet: 1) aki ezt írta, jó költő?; 2) aki ezt írta, tudatosan villogtatni fogja költői tehetségét?; 3) van ok az irigységre? Ehhez vehetjük, hogy ez ráadásul egy kötet elé tett ajánlás, s illetéknéppen erős olvasási ajánlatot is tesz a kötet egészére nézvést. Csakhogy a kis versike iróniája azt is eldönthetlenné teszi, hogy az elme bimbócskájaként csak az ajánló versikét kell-e értenünk, vagy ez kiterjed a továbbiakra is.

A másik költemény, *Az én poézisom* nem kevésbé zavarba ejtő.

Lantosok é? hegedűbe valók? vagy táragatóba?
 A' miket én eddig firkálék; hogy ne hazudjak
 Nem tudom én. Aprótseprők azt látja akárki,
 És ha dorombba verik sem szégyenlik magokat meg,
 A' melly verssorok egynéhány egyforma betűkön
 Végződnek; hajdan azokat nevezék magyaroknak
 Már azokat ma tzigány 's kóldús szájába valóknak
 Hirdetik. A' Drómó tudná izlésteket édes

Lantosim! A' míg hát e' per valamerre ledülne,
 Írjunk kis Músám pompás tógát viselendő
 Verseket is ha tudunk, de azért senkit ne nevezzünk
 Koldúsnek se' tzigánynak az é'félékbe ha nem fog
 Kedvet lelmi, mivel zabolát nem szenved az izlés.¹⁸

A szöveg határozott esztétikai állásfoglalást tartalmaz. Hogy pontosan kinek s milyen apropóból írta Fazekas e sorokat, nem tudjuk. Annyi bizonyos azonban, hogy néhány teoretikus állítás mégiscsak kihüvelyezhető a hexameteres versből. Az egyik a korabeli verstani viták kontextusa. Erről hamarosan bővebben is szólok, most legyen elegendő annyi, hogy Fazekas verse úgy áll ki a rímes-magyaros verselés mellett, hogy közben folyékony hexameterben beszél, s ha ez nem lett volna elég, még egy rímet is becsempész a szövegbe (magyaroknak–valóknak) épp akkor, amikor erről beszél. Tehát oly megengedő az álláspontja, hogy még a rímes időmértéket is elképzelhetőnek tartja. A másik állítás az izlésre vonatkozik, s az utolsó sorban hangzik el expliciten: „zabolát nem szenved az izlés”. Azt persze ennyiből nem tudjuk megfejteni, hogy miben is állhat ez az izlés. Egy belső érzék által kialakított analitikus tapasztalat, vagy esetleg a mindenkiben meglévő szenzuális alapozású megismerőkészség? Tulajdonképpen mindegy is. Sokkal fontosabb, hogy Fazekas verse a verstani vitákban döntő érvként az izlésitéletek szabadságát hozza fel. Tehát minden olyan esztétikai alapállás, mely a formák szabad kombinatorikáját korlátozza, a szabadságot, s ilyenformán az izlést tartja kordában. S mindez azért fontos, mert elvezet a harmadik esztétikai jellegű állításhoz, mely felsejlik a vers mögött: a költészet a társadalmi használata által létezik. A bemutatott hangszerek (lant, hegedű, tárogató, doromb) egyre alacsonyabb rangot képviselnek egy tudós esztétikai értékhierarchiában. Erre utal a koldusok és cigányok szájából elhangzó költészet: ez az, amit kárhoztatnak egyesek. Márpedig azt, hogy egy költemény a maga társadalmi közegében működik-e, nem lehet örök érvényű szabályokkal leírni. „Nem tudom én” – mondja a vers beszélője. Több ez, mint ártatlan kijelentés. Arra utal, hogy ennek a nem-tudásnak komoly esztétikai hatáspotenciálja van. Nem is lehet véletlen, hogy Fazekas verse meg is ismétli a nem-tudásról mondottakat, s másodjára már nem egy kollokvialis fordulat versbe illesztésével, hanem egy kollokvialis szólással: „A' Drómó tudná izlésteket édes / Lantosim!” (Azaz: az ördög tudja megfejteni, hogy mit is akar a verstanon vitatkozó többi költő.) Az *én poézisom* hasonló kettős játékot űz, mint az *Ajánló Vers*: miközben a verstani vitáról beszél, ő a maga hexameterével éppen a magyaros verselés megtűrésére szólít fel. A tógát viselő verseket bárminő hangszerre rá lehet hangolni, s egymás alantas címkézése elfogadhatatlan. Mindazonáltal kár volna Fazekas demokratikus elköteleződését beleolvasni a versbe (mint tette azt Julow Viktor).¹⁹ Sokkal inkább a költé-

¹⁸ Kritikai kiadása: FMÖM I. 144.

¹⁹ JULOW, *i. m.*, 376–378.

szetben olyan ismeretlen erőt tételező ízlésesztétika bejelentéséről van szó, amely a társadalmi alkalmazásban bomlik ki (le is kell játszani, el is kell énekelni a verseket!), s ilyenformán az esztétikai dimenzió társadalmi és morális jelentőséget nyer.

Ha e rövid megszólalás korabeli kontextusát keressük, akkor érdemes Péczeli József és Pálóczi Horváth Ádám 1786-os Magyar Hírmondó-beli vitájához fordulnunk.²⁰ Az apropót az adta, hogy Péczeli olvasott egy epithalamiumot gróf Esterházy Ferenc udvari kancellár halálára. Ezután ragadott tollat, s fakadt ki a négysarkú strófák ellen. Úgy vélte, hogy a poézist a forma köti meg, s voltaképpen már csak szép szavak halmozása történik mindenfelé, gondolat nélkül: „[h]a pedig a' sok kádentziákkal mint meg annyi Lántzokkal meg-kötöztetik, hasonló leszsz a' hoz a' sashoz, melynek két ölnyi lántz lévén lábára kötve, repdes ugyan; de a' maga repülésének magos pontyára nem repülhet-fel”²¹ Radikális következtetése és javaslata: „[m]inden Ironak, de kivált a' Poétának két Birája van: a' *fül* és az ész, a' *fül* makats és kevelv, ennek az hol tsak lehet hizelkedni kell, de az ész igaz Biró, ennek itéletétől mindég félni kell”²² Később aztán Péczeli ezt korrigálja annyival, hogy az ész mellé a szívet is felveszi, amikor azt javasolja a költőknek, hogy „ne annyira a' fülnek mint az észnek és a' szivnek dolgoznának”²³ Ez a kiállítás amúgy nem feltétlenül az időmértékes verselés melletti, hanem a rímtoposzokat minden eredetiség nélkül megforgató barkácsolás elleni állásfoglalás. Ezt mutatja, hogy a maga által készített minta páros rímű (ráadásul ragrimes) felező tizenkettes.

Pálóczi Horváth válasza azért is tanulságos, mert a fülnek kedvező költés elleni érvben ő a gondolat megkötését, azaz az ihlet korlátozását látja:

Ha pedig kit kit maga szájára botsátunk, minden korán való meg-itélés 's rostálás nélkül: ez a' jó indulat, senkit meg-nem szóllás, 's kinek kinek szabad akaratjának meg-nem kötése, olyan hasznos szer ('s tsak nem lapis Philosophicus) lesz a' Magyar elmék gondolatainak: hogy utóbb nem tsak az ezüsből, hanem a' ganélyból-is arany válik, a' *tudatlanságnak századjai-ból* arany idő, és a versificálóból Poëta.²⁴

²⁰ Az utóbb kiszélesedő vitáról lásd RÓNAY György, *A felező tizenkettes Gyöngyösitől Csokonaiig: Fejezet a magyar verselés történetéből*, It, 1957/2, 140–162; BÍRÓ, *A felvilágosodás korának magyar irodalma, i. m.*, 267–269. Julow Viktor is e vita egy későbbi etapjához köti Fazekas versét: JULOW, *i. m.*, 175–176. A korabeli vitákat a rimelésről Földi János verstanához köti: KECSKÉS András, *A magyar verselméleti gondolkodás története a kezdetektől 1898-ig*, Bp., Akadémiai, 1991, 153–166. (Ez utóbbi azért is figyelemre méltó, mert Földi verstanát Fazekas minden bizonnyal ismerte.)

²¹ [Péczeli József – név nélküli – hozzászólása Szacsvey Sándornak a magyar nyelv természetéről tett megjegyzésére], Magyar Hírmondó, 1786/3 (január 11.), 22–24, itt 23.

²² *Uo.*

²³ *Uo.*

²⁴ [Pálóczi Horváth Ádám válasza Péczelinek], Magyar Hírmondó, 1786/17 (március 1.), 133–140, itt 134–135. (Két megjegyzés: 1. Pálóczi Horváth nem leplezte le, de ismerte vitapartnerne személyét; 2. az újságlevelek oldalszámai igen kaotikusak ebben az időszakban.)

Pálóczi Horváth megszólalásában nem is az a figyelemre méltó, hogy miben nem ért egyet, hanem hogy milyen metaforákat választ. Az arannyá váló ezüst és ganéj ugyanis arra int, hogy a költészet önnön szabályainál fogva, önelvűen fejlődik. Nem meglepő hát, hogy Pálóczi Horváth a továbbiakban – hasonlóan Fazekas álláspontjához – amellet érvel, hogy meg kell engedni mindenféle versformákat, hiszen az adott helyzet és alkalom dönti el, hogy éppen melyik alkalmazható a leghatékonyabban. (S ehhez még azt teszi hozzá, hogy e verstani gazdagság egyedi a világon: semelyik nyelven nem lehet oly változatosan verset írni, mint magyarul.)²⁵

Látszólag másképp érvel néhány évvel később Pálóczi Horváth, amikor – ezúttal magánlevélben – Batsányi Jánossal vitatkozik az inversiókról. Ekkor arról beszél, hogy mégiscsak érdemes némi megkötéseket tenni a költői szabadsággal kapcsolatban, s mintha ezúttal látszólag az alkotói radikalizmus jobban zavarná, mint korábban. Csak látszólag van ez így. Pálóczi Horváth számára ismét a költészeti mű és az olvasó találkozása a fontos (s úgy látja, hogy a magyartalan szórend gondot okozna), s arról ír, hogy a költészetnek ugyanolyan folyékonyan kell lennie, mint a prózának.

Hiszen a vers törvényei, mindjárt nem lesznek szépség törvényei, ha csak az lesz bennök a különös, hogy vers; hanem ha a prózához hasonló egyenes folyamatu, és még is vers; ez már az a különös valami, a mi a versben szépség. Nem rontom hát el verseimet, ha úgy írom a mint közbeszédben is helyesen esne; és valameddig a poéta nevet dicsőségnek tartom s vadászom: mind addig ezt; mint megmásolhatatlan regulát úgy tartom: hogy a ki soha verset nem olvasott is; egész meglelégedéssel és értelemmel olvashassa versemet, és úgy; mintha az, folyó beszéd volna.²⁶

Nem arról van tehát szó, hogy a költői nyelv és a prózanyelv között nincs különbség, hanem arról, hogy mind a kettő esetén fontos lehet, hogy az olvasók széles tömegéhez és disztinált módon jussanak el a szövegek.²⁷

Mi az hát, ami Fazekasra nézvést tanulságul szolgálhat e vitákból? Fazekas nem biztos, hogy ismerte és követte éppen azt a verstani vitát, mely a Magyar Hírmondóban folyt, s nem valószínű, hogy ismerte volna Batsányi és Pálóczi Horváth levélváltásait. Hasonló álláspontokat azonban ismerhetett. Az ő verstani tudatossága, az ezzel kapcsolatos kifinomult ironiája és formaművészete elsősorban az irodalom közérthetőségét célozta. Emögött azonban nem egy avittas barokk esztétika állt, hanem a kultúra társadalmiasításának programja: tudniillik az az ideál, hogy a kultúra nyelvén való

²⁵ Nem látok hát ellentmondást abban, hogy Pálóczi Horváth bírálta Péczelit és szerette annak *Henriását*. Lásd BÍRÓ, *A felvilágosodás korának magyar irodalma, i. m.*, 268.

²⁶ ABAFI Lajos, *Horváth Ádám és a Magyar Muzeum*, Figyelő, 1885/18, 10–23; 98–109; 191–203; 299–315, itt 107.

²⁷ Lásd még ehhez SZAJBÉLY Mihály, „*Idzadnak a' magyar tollak*”: *Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Bp., Akadémiai – Universitas, 2001, 50–51.

közlés már önmagában is valamiféle garanciája lehet a társadalom haladásának. A kultúra azonban itt nem valamiféle exkluzív arisztokratikus modellben tétéleződik (mint egyes brit ízlésesztétikák társadalmi környezetében például), hanem a kultúra maga a hétköznapi-mindennapi valóság.

Hogy ennek van-e nyoma a töredékesen fennmaradt Fazekas-lírában? Azt hiszem, igen. Vessünk egy pillantást az *Aprótseprőségek* kötet egyben fennmaradt első három csomójára.

A ciklus nyitódarabja (*Ruszánda Moldvai Szép*) egy idegen és gyönyörű nőről szól.²⁸ Bár a Fazekas-szakirodalom azt hangsúlyozta, hogy a szerelmi lírában feltűnő nők (Ruszánda, Ameli) minden bizonnyal valamely valós élettapasztalatból lettek megalkotva, sokkal fontosabb, hogy ezt a valószerűséget maguk a versek hozzák létre. A nők – akárcsak a neoklasszicista költészet nőalakjai – eltávolítottak, s e távolítást már nevükből sejtethető idegenségük is kiemeli, ugyanakkor alakjuk nem holmiféle esztétizálás során egzaltált szépségeszmény kivetüléseként látható meg csupán, hanem ez az elvontság mindig valamiféle banalitással ütközik. Ilyenformán Fazekas szerelmi lírájában egy sajátos kettőség figyelhető meg: a nála megjelenő nőiség egyszerre eszményített (ha tetszik, átesztétizált), s egyszerre hétköznapien valóságos. Lefordítva mindezt a költésztörténeti tendenciák nyelvére: az itt koncipiálódó szépség elvontsága az érzékeny líra területére hív meg minket (ahol a földi élet minden apró mozzanata az egyéni érzékenység révén lesz esztétikai tárgy), miközben a mindennapi élet helyzetrajzai a közköltészet szerelmi lírájának horizontját is nyitva tartják (ahol a metaforizálás inkább a nyelv ornamentikáját működteti, s a való élet viszonyait legfeljebb az egyéni öröm szintjén emeli fel a létezés egy idealizált világába). A *Ruszánda Moldvai Szép* e kettős viszonyrendszert hozza létre és állítja feszültségbe. A kiindulópont a katonaélet valósága: a borzasztó öldöklés, a vérfürdő. A felindult katona azonban azt veszi észre, hogy indulatai új utakra tévedtek, pontosabban nem az az indulat (a hadakozás harci heve) mozgatja meg, melyre számított, hanem a hadakozással, a borzasztóval szembehelyezett szépség megtestesülése. Lefordítva az esztétikai kategóriák nyelvére: a fenséges indulat a szépség tapasztalatába hajlik át. Ruszánda szépsége hiperbolikusan fel van nagyítva, hiszen arról értesülünk, hogy még a pogány ellenség is ellágyul tőle:

A' Mahomed mord vitézze
El felejtí vadságát
Dühösségébenn, tsak nézze
E' természet virágát.

A vers látszólag e szépségről szól, azonban e világokat ellágyító szépség felett mégiscsak áll valami: a patriotizmus. A vers beszélője számára ugyanis a Ruszándához való közeledés a nemzet iránti hűség feladása révén volna csak lehetséges. No persze,

²⁸ Kritikai kiadása: FMÖM I. 15–16.

teszem hozzá, ezt nem úgy kell érteni, hogy magyar férfinak nem szabad oláh lányt szeretni (erre a következő versek rá is cáfolnak), hanem, hogy a harcmezőt nem szabad a katonának csak úgy elhagynia. Míg tehát a török nem tudna ellenállni Ruzsándának, a magyar katona – bár hosszas képzelődés után – mégiscsak a maga valóságához tér vissza, s kitér ezen esztétizálás vonzása elől:

Vess véget hazai hűség
E lány gondolatoknak,
A puhának gyönyörűség,
Pálma kell a bajnoknak.

A puhány a bajnokkal áll szemben, miként a szépség (lány gondolatok) a patriotizmussal. A szépet tehát le kell győzni, még akár annak az árán is, hogy így csak a fenéges tapasztalatához juthatunk hozzá.

Az iménti győzelmet a szépség felett azonban felülírja a következő vers, mely inkább az anakreontikában fogant, s a korabeli érzékeny költői divat egyik mintaszerű darabja lehetne.²⁹ Itt ugyanis elő sem fordulnak már a hadi kötelességek – csak a női test esztétizáló meghódításáról esik szó. Olybá tűnik, hogy a katona képzelete itt folytatódik, szerelmi vágyát végül is itt sikerül betöltenie. Hiszen a zárlat visszavonó gesztusa előtt még ezt olvashattuk az első versben:

Ha ki mennék a' juhokkal
Ruzsándát is ki tsalnám
Talpig meg raknám tsókokkal
Örömömbe be falnám.

Itt, a második versben pedig mintha mindez valóra válhatna. Hogyan? A nyitóképen a „kis víz” „Apró tsepp”-jei egymást üzik szerelmesen. Az apró cseppek említése itt egyszerre lehet egy szép szerelmi metafora, illetve az egész kötet címére való utalás, s így a ciklus önértelmező alakzata is. A beszélő arról győzködi a cseppeket, hogy nyugodjanak meg, éppen elég baj, hogy ő maga felhevült a szerelemtől. A vershelyzet tehát jól ismert: a természetet szemlélő szerelmes a természeti képbe transzponálja saját érzelmeit, mely így egy másik, magasabb szinten beszélgetik el. A 23. sortól kezdődően a kívülről érkező kontempláció belsővé válik, s ez sem szokatlan eljárás az érzékeny természetkölteményekben:

²⁹ A kéziratban a címe csak ennyi: *Más*. Lovász Imre kiadásában *A' tsermelyhez* címen szerepel. FMV 89–90. Kritikai kiadása: FMÖM I. 17–18.

Óh, miket bíznék én reátok,
De már elöllem el futátok
Ti egymást hantzúzva úzitek,
'S Panaszimat nem³⁰ is értitek.

Ember és természet összeolvadása persze nemcsak elméleti szinten történik meg. A beszélő könnycseppjei a vízcseppek közé keveredve kerülnek a szeretett nő korszájába, melyet ő a szájához emelvén, legalább így, metaforikus áttételek révén megcsokolhatja kedvesét. A könnycsepp aztán átjárja a nő testét, s közvetíti a férfi reménytelenségét. A zárlat ismét régről ismert topikus kép: a kedvestől – visszavonván az eddigi képalakítás erotikus konnotációit – csak egy mosolyt kér a férfi.

A topikus képek finom egymásra építéséből született természetkölteményt két Ruzsánda-vers fogja közre. Az előbbiben, láttuk, egy közösségi kötelességetika győzte le a szépséget, az utóbbiban a banalitás fogja. A „Még gyertyám el nem óltottam” incipitű dal ismét a katonaelet és a szerelem viszonyait kutatja.³¹ Egy rövid epikus jelenet leírását kapjuk páros rímű nyolcasokban és hetesekben. A férfi épp az esti lefekvéshez készül („Tisztát akarván venni”, azaz át akar öltözni), a kiindulópont tehát egy olyan mindennapi tevékenység, melyet ritkán szokás szóba hozni a szerelmi költészetben. Egy lány, Ruzsánda lopózik be a szobába, s csókolgatni kezdi a magát alvónak tettető férfit; a férfi át akarja ölelni, ám elejti a lányt, s hátizsákját ölelgeti helyette.

Tovább magam' hogy titkolnám?
Karom ki terjesztetem
'S a' mint magamhoz kaptsolnám
Az ágyról le ejtettem.
Én le ugrék meg rettenve
Hogy fel kapjam lyányomat
Mit kaptam fel, fel serkenve?
Veress Mantlisákomat.

A vers tehát egy vicc. És természetesen egy kicsit több annál. Hiszen nem történik itt semmi más, mint hogy Fazekas az első versben elvont szinten tételezett kapcsolatot egy másik szinten fogalmazta újra: a mindennapi élettapasztalat szintjén. Ahogy az első költeményben, itt is győzött a kötelességetika, hiszen katonai hátizsákját fogta meg végül a lány helyett – itt azonban nem a hűség elvontsága gyűrte maga alá a szépség elvontságát, hanem a komikum banalitása tette helyére a dolgokat.

Az első három költemény tehát egy minisorozatot hoz létre, s ezt az is kifejezi, hogy csak az elsőnek van címe, a második kettő eleve ennek variációjaként van

³⁰ Az eredetiben: „ném”. A tollhibát emendáltuk.

³¹ A kéziratban a vers címe ismét ennyi: *Más*. Kritikai kiadása: FMÖM I. 19.

beírva – e verseknek még címük sincs, Fazekas csak annyit jelez a kéziratban: „Más”. Az első versben tehát a katona és a szerelmes, a fenséges és a szép, a kötelesség és a magánérdek csap össze, s elméleti szinten győzedelmeskednek az előbbieket, a másodikban érzékeny toposzok egymásra halmozásában bontakozik ki az érzékenység finom erotikus képzeteket elindító, majd azt vissza is vonó szerelmi játéka, hogy aztán a harmadik szöveg a szerelmi évdést és a kötelességet dilemma-ját a semmilyen elvontságot sem tartalmazó banalitásban oldja fel.

A ciklus negyedik szövege (*Danaë*) a szerelem lehetőségeit a mitológia felé tágítja.³² Fazekas Danae ismert történetét dolgozta fel: Acrisius leányát egy ércfalú szobába zárta el, mivel azt a jóslatot kapta, hogy unokája keze által fog meghalni; Jupiter azonban aranyesővé változva szivárgott be az ércszobába, ahol megtermékenyítette a lányt. A vízként lányba ömlő szerelem, mely a második költeményben volt téma, itt mitológiai történetbe ágyazva tér vissza. (Ily módon visszamenőleg is megadja azt a hagyományt, melyet illetet volna felismerni a korábbi versben.) A finom erotikus utalások láttatása és annak visszavonása is párhuzam a két szöveg között:

Azon belöll hát mi esett
Azt magam nem láthattam
Hogy Danae terhbe esett
Azt csak mástól hallottam_[.]

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ezt a zárlatot, mely a mitológiai történetet az elbeszélői hang hirtelen regisztráltává révén a banalitásba rántja vissza, Fazekas a kéziratban áthúzta. Talán úgy érezhette, hogy bár a ciklusban volna helye egy ilyen ellentétesnek, magát a költeményt tönkre is teheti egy efféle betoldás.³³

A következő költemény ismét vált: ezúttal az érzékszervek különbözőségének problémája kerül előtérbe.³⁴ *Az érzékenységek énekbenn* című költemény egyes szakaszain nem fogok részletesen végigmenni. Legyen elegendő most annyi, hogy az érzékszervek egymás ellenében vannak kijátszva: nézni lehet, de megfogni nem, a kedvest; a „csupa fül vagyok” szólást valóságra váltva sem biztos, hogy igaz szerelemhez jutunk; a képtelenség, hogy a kedves által megszagolt virág illatja vajon a kedves illatjának analogonja-e; a tapintás legyőzi a többi érzékszervet; az „Izlés” (itt: az érzékelés) teljességét a csók adja meg; ám végső soron ez is értéktelen ahhoz képest, amit a szív érez. Az így kibomló kis történetben, ahol a kedves megpillantásától, énekétől, virágcserejétől, kézfogástól a csókon át eljutunk egy metafizikus élményig, a valóság megtapasztalása csak „Kép”-e valaminek, ami e valóságon túli:

³² Kritikai kiadása: FMÖM I. 22–25.

³³ A kritikai kiadás megtartotta az eredetit arra hivatkozva, hogy nem tudni, kitől származik a javítás. Én fordítva okoskodnék: mivel nincs egyéb bizonyíték, hogy mástól, s a tinta alapján korabeli javítás esett, addig feltételezhetjük, hogy Fazekastól ered a korrekció. Lásd FMÖM I. 216.

³⁴ Kritikai kiadása: FMÖM I. 26–27.

Kép, a' mely szívemet tükröddé tetted
 Hang a' mely eremet mind meg pengetted
 Balsamos lehellet! gyenge szorítás!
 Mellyekhez még kellett egy bóldogítás,
 Édes tsókok forrósági, égi harmatok!
 Ti érzésim kívánsági mi a hijjatok?
 Tsak közép pontotok egy jó szív légyen
 Eletem rajtatok Mennyekbe mégyen.

E költemény itt éppen az ellenkezőjét mondja, mint a mindennapiság banalítását szóba hozók. Hiszen végső soron a megoldás neoklasszicista lesz ezúttal. Csakhogy Fazekas ehhez a verbunkos dallamok tizenegyeseit választja, s így ritmikailag a szövegben hagyja a katonavilág emlékét. Vajon komolyan vehetjük a neoplatonikus *exaltatiót*, ha azt verbunkosként énekeljük? Vagy a szöveg önmagában értendő? Ha utóbbi, akkor Fazekas miért jelezte a címben is, hogy ez a szöveg „énekben” értendő, azaz dallamra írta?

A cikluson belüli miniciklust *Az öröm tündérsége* című költemény zárja, mely mintegy összefoglalja, összefogja az eddigi dilemmákat.³⁵ Az első 22 sor a természet-költemények jelenetezésével indít: a beszélő a természetet szemléli, hogy aztán maga is egybeolvadjon a szemlélt képpel. A naplemente látványát a természet harmonikus és diszharmonikus hangjai teszik teljessé, hogy aztán e teljességbe olvadhasson bele a lírai én személyisége: „a' higgadt elmét andalgóvá tették”. Az ezt követő elmélkedő szakaszban az ember előbb a természet fölé növekszik. A kontemplációból a természetet kutató tudós analízis lesz, ám a tudomány itt nem a ráció által uralt kutatásként értendő, hanem a természettel való misztikus egyesülés egyik módjaként:

Mi tudunk az égi testek közzé menni
 'S a' láthatatlanból megláthatót tenni³⁶
 Úttyát, messzeségét, nagyságát vizsgáljuk
 'S a' nagy természetet keresztül bujkáljuk.

Ez a „felséges” érzés aztán szinte istenkísértésbe fordul át, s a szemlélődő ember már az egeket ostromolja:

Ez érzés felséges vóltával meg telvénn
 'S gyöp³⁷ ágyamról mint egy kis isten fel kelvénn
 Menyezete alá mentem fás kertemnek

³⁵ Kritikai kiadása: FMÖM I. 28–29.

³⁶ A sor eredetileg: „A' láthatatlant is láthatóvá tenni”. Fazekas javítása után az eredeti sorkezdő névelő nagybetűs maradt, ezt emendáltuk.

³⁷ A sor első szavát Fazekas utólag szűrta be, ezért a kéziratban ez a szó nagybetűvel kezdődött, emendáltuk.

És ott szabad fojást engedtem eszemnek,
 Melly a' nyughatatlan vizsgálás szárnyainn
 Túl szált a' halandó látás határainn
 'S a' nagy mindenségnek már tsak nem felette
 Lengvénn, kis lak helyét el is felejtette
 Már az örök végzés szent Kabinetjába
 Tsak nem bele nézett az egek titkába.

Ezt a neoplatonikus elmékedést, ahol az emberi *exaltatio* meglehetősen messzire, talán önnön végpontjáig jutott el, hirtelen megszakítja, hogy egy nő, ezúttal Ameli jelenik meg. A lány incselkedni kezd a férfival, virágot szór be az ingébe, menekül, de hagyja, hogy a férfi a testét érintse („Ortzáját és mejjét rosszúl védelmezi”). Voltaképpen az itt a kérdés, hogy a szerelem beilleszthető-e a természetet is leigázó megistenülés világába, a Zefirként szárnyaló lány és az általa kínált szerelem vajon részese lehet-e a létszférák átlépésének. A kibontakozó szerelmi jelenet hevessége (testrészek fogdosása, csók, majd a két összeolvadó test közös eldőlése) azt sejteti, hogy a szerelmi egyesülés nem megtörte, hanem – ha lehet – még magasabbra emelte a férfit istenné válásának útján. A férfi szemlélte a természetet a vers elején, s immár a természet szemléli a szerelmeskedő férfit – így válhatott teljessé győzelme:

'S a'³⁸ zöld gyepenn a' mint öszve búnyolodtunk
 Láтта az est-hajnal miként tsokolodtunk[.]

Ha itt véget érne a történet, minden rendben lenne. Csakhogy van még két sor a versből, mely röviden, de annál sokkolóbb módon ránt vissza az életbe:

De a' Lóra! lóra! zajra fel ugrottam
 Mi a patvar! hát én ezt mind tsak álmodtam?

Az indulást jelző felszólítás álmából ébreszti fel a férfit. A katona életvalósága szembe-sül az álmodott szerelemmel. S nemcsak a szerelem volt álom, hanem az ezzel együtt járó metafizikus tapasztalat is. Kérdés persze, hogy mikor is aludt el a beszélő. Már a vers első sora is álom volt? Vagy a kontempláció során valahol? Nem lehet pontosan megmondani. Mindenesetre a metafizikát nemcsak ez a bizonytalanság, hanem ismét a banalitás ellenpontozza, mely a beszéd regiszterváltásában is megmutatkozik. „Mi a patvar!” – kiált fel a meghökkent férfi, akinek ezúttal nem morális kötelességeit követve kell lóra pattannia.

³⁸ Eredetileg a sor így kezdődött: „Az”. Ezt javította Fazekas előbb a mostani névelőre, majd még elétette a „'S” kötőszót. A névelő így nagybetűs maradt, emendáltuk.

Fazekas e ponton szúrta be a kompozícióba Vergilius I. eclogájának fordítását.³⁹ Talán azért, mert a természet olvasásának és megértésének kérdése reflektálta az előző vers alapproblémáját, s a fenyegetettség és az *urbanitas* kérdéseinek felvetése már elő is készítette a debreceni tűzvészről írott patrióta költeményt, mely eztán következik.⁴⁰ E ponton azonban elengedem olvasóm kezét, a ciklus további olvasását immár rábízom. Csak annyit árulok el (az eddigiék nyomán nem titok), hogy a költemények egymást folyton újra- és újraértelmezik a továbbiakban is, miközben a hétköznapiaság, a gyakorlatiasság folyamatosan visszarántja a metafizika irányába tett neoplatonikus felemelkedést. Ennek természetesen esztétikai következményei is lesznek. A szépség eszménye, a fenség általi fenyegetettség és a mindennapiság banalitása hol így, hol úgy mutatkozik meg. A versek által létrehozott esztétikai hatás pedig nyilván azáltal lesz társadalmi hatású, s Fazekas annak révén szól hozzá a korabeli líra értelmezési kérdéseihöz, hogy a beszéd e sokféleségének, akár egymást kizáró paradigmák egymásmellettségének ad esélyt és hangot. Úgy sejtem, ha az *Aprótseprőségeknek* egyszer előkerül egy teljesebb változata (bárcsak így lenne), akkor ott végig a fent ismertetett dilemmák egymást keresztező megoldásaival fogunk találkozni.

A költészet társadalmiasításának újtjai természetesen nemcsak egy kompozíciós megoldásban működhetnek. A *Debreczeni Magyar Kalendáriom* sorozatába írott költemények sokkal konkrétabban és megfoghatóbban kezelik e kérdést. Hiszen az ide írott vagy ide áthelyezett természetköltemények magától értetődően kerülhettek a gyakorlati alkalmazás kontextusába. Például a „Virágzásom idejében” incipitű vers az előtte közölt csillagászati fejtegetések környezetében értelemszerűen mást jelent, mint önállóan.⁴¹ A költemény első két szakasza a virágzás-elhervadás sorozatában az emberi élet analógiáját látja. Ezt ellenpontozza a természet fenséges tapasztalata, mely mintegy kitágítja az emberi érzékelés horizontját a végtelenbe (még akkor is, ha a test börtönének elhagyása szükségeltetik ehhez):

De ha nézem a' temérdek
Tsillagokkal tölt eget,
És tanátsot tőlle kérdek:
Ő magához integet,
Hol kinyílvá tölthetem
Újra munkás életem.

³⁹ Kritikai kiadása: FMÖM I. 157–159.

⁴⁰ *A' meg égett nagy Templom falai közt serken gondolatok*. Kritikai kiadása: FMÖM I. 49–50.

⁴¹ A megelőző közlemény: *Folytatása a' tsillagos Éggel való esmerkedésnek = Debreczeni magyar kalendáriom Krisztus Urunk születés után az 1827dik közönséges esztendőre*, Debreczenbenn, nyomtatta Tóth Ferentz, [1826], [54]–[75]. A vers: *uo.* [75]–[76]. Kritikai kiadása: FMÖM I. 103. Itt *Aggodalom* cím alatt, melynek forrása: FMV 37–38.

A csillagok állásáról szóló cikket tehát azért is érdemes elolvasni, mert az emberi élet teljességének az is része. A vers ehhez kulcsot ad. A fenséges tapasztalatához ugyanis többféle úton is hozzájuthatunk.

Azt hiszem, hogy Fazekas Mihály költészetének a hétköznapiság költőivé tétele alapvető problémája. Ám ezt nem a népiesség bontakozó herderi paradigmájában képzelem el (miként a Fazekas-szakirodalom leginkább a *Lúdas Matyi* példájának okán megkísérelte meghatározni az életmű eszmetörténeti helyét), hanem egy olyan kultúrafogalom mentén, mely egyszerre érzékeli a kultúrában rejlő társadalomjavító potenciált, s figyel oda a kultúra rétegzettségére. Azaz: Fazekas számára a népi sem nem felemelendő, sem nem adaptálandó entitás, hanem a népi a kultúra sokszínűségének egyik fontos, de közel sem legfontosabb szegmense, regisztere. E különböző paradigmákat egymás mellé rendelő kultúrafelfogás nem volt egyedi a maga korában. S bár nemcsak a valamikor Debrecenben tanulóknál (Csokonai Vitéz Mihály, Pálóczi Horváth Ádám, Földi János) mutathatók ki ennek nyomai, s nemcsak az ún. ortológia álláspontjában jelenik meg visszatérő érvként a kultúra eredendő heterogenitása, a kapcsolat mégis nehezen tagadható. Fazekas azon kevesek egyike, aki költészetében kísérelt meg választ találni a problémára.

VADERNA GÁBOR
 egyetemi docens
 Eötvös Loránd Tudományegyetem
 vaderna.gabor@btk.elte.hu

“My poetry”
Mihály Fazekas’s Poetry in the History of Hungarian Literature

Abstract: Mihály Fazekas’s poetry is often associated with the discourses of popular culture. His descriptive poems on nature, his songs and elegies describing the everyday life of the military, and his narrative poem, *Lúdas Matyi*, which is considered to be a classic in Hungarian literature, have all been interpreted as reaching back to the original culture of the Hungarian nation. This description was mainly based on Herder’s concept of nation and history. However, Fazekas was not interested at all in the problem of recovering a pure *Volksgeist* from folk culture. This essay argues that the fundamental aesthetic problem of his poetry is creating poetry of social life. For Fazekas, folk culture is not a cultural entity to be uplifted or an entity to be adapted, but an important register of cultural diversity. Poetry is nothing more than a means of making culture social. Thus, poetry achieves its goal if the different poetical registers reach different social classes.

Keywords: 18th century poetry, popular culture, neoclassicism, sensibility, enlightenment

DOI: 10.37415/studia/2020/3-4/80-96.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)